

Лекція V СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наука відрізняється від інших способів пізнання перш за все тим, що наукові дослідження ведуться у відповідності до певних правил, що організують і направляють науковий процес. Сукупність цих правил називається науковим методом.

Синоніми:

пізнавальні парадигми
дослідницькі технології
дослідницькі практики
дослідницькі стратегії
дослідницький інструментарій

Завдання

Колінгвуд Р. *Ідея історії*. Київ, 1996

с.193–196: Розвиток методики історичного дослідження.

Історію перетворюють в літературу, коли вважають себе вільними від розмірковувань над методами

Під історичними методами у вузькому значенні слова розуміються прийоми критики джерел, перш за все письмових.

Критичний підхід до джерел (перший етап формування історичних методів) зароджується в епоху Відродження і особливо розвивається в ХІХ ст. Сьогодні можна зустріти пояснення, що так званий критичний метод – це не метод у строгому розумінні слова, а технологія, філологічна критика.

Критичний метод, метод “наукової критики джерела”

Критика здійснюється шляхом порівняння. Порівнюється звичайно невідоме з відомим, сумнівне з безсумнівним. Зрозуміло, що неможливо встановити, що документ є фальшивкою, якщо не знати, який вигляд повинен мати справжній документ. Отже, тільки досвідчений історик здатен займатися критикою. Отже, історик попадає ніби в замкнуте коло: те, що робить його істориком, є критика джерел, але він може критикувати джерела тільки вже будучи істориком.

“Філологічна критика”.

Універсальний інтелектуальний засіб (ресурс), який задіює історик в критичному методі, – це здоровий глузд. Здоровий глузд – це банальна здатність людини здійснювати логічні операції. Здоровий глузд мають усі люди; це загальна властивість, а не результат якоїсь спеціальної фахової підготовки; хоч, звичайно, інтенсивні фахові студії розвивають здатність користуватися цим засобом.

При всій очевидності цього методу його ефективне застосування не є таким наївним і легким, як може здатися. Наприклад, існує думка, що критична точка зору не є природним людським проявом; навпаки, спонтанною схильністю людини полягає в тому, щоб вірити тому, що йому говорять. Отже, застосовувати критику означає обрати спосіб думки, який суперечить спонтанному мисленню, зайняти певну інтелектуальну позицію.

В ХІХ ст. методологія історичного дослідження, незважаючи на домінування ідеографії і індивідуалізації, відчула суттєвий вплив природничого методу.

На зламі ХІХ і ХХ ст. почала змінюватися парадигма суспільствознавства. Цей процес був пов’язаний з усвідомленням відмінностей природи і культури, відмінності природних об’єктів від соціальних і появою у зв’язку з цим культурно-центристської дослідницької парадигми. Розуміння культури як другої після природи онтологічної реальності означало відмову від її інтерпретації як діяльності, спрямованої на реалізацію природної сутності людини. Коли культура була відкрита як особлива реальність, як продукт історії і сама історія людини, почалося освоєння простору “під назвою людина”.

Методологічний прорив ХХ ст. пов’язаний з утвердженням соціальної і культурної історії. В другій половині ХХ ст. взаємодія історії з соціальними науками привела до поділу на “стару” і “нову” історію. **“Нова” історія** замість нарративного підходу своїм знаменом

обрала аналітичний підхід. Увага концентрується на **структурах**, функціях і композиції соціальних інститутів; посилюється увага до широких мас. Використовуються теоретичні моделі для аналізу минулих суспільств.

Сучасний **постмодернізм**: головний метод – семіотична критика текстів. Семіотичне тлумачення текстів передбачає реконструкцію кодів (як тих, якими користувався творець документів, так і тих, якими користується історик) і встановлення кореляції між ними. Тим самим в останні роки здійснюється перенесення сучасних методів критики художніх творів на аналіз власне історичних джерел.

Текстологічний аналіз.

Крім того, в останні десятиліття інструментарій істориків збагатився методами суміжних соціальних наук: квантитативна історія (математико-статистичні методи); контент-аналіз; усне анкетування.

1. Загальнонаукові методи і їх місце в історичному дослідженні

Загальнонаукові методи:

- загальні прийоми (узагальнення, аналіз, синтез, абстракція, порівняння, моделювання, індукція, дедукція і ін.);
- методи емпіричного дослідження (спостереження, вимірювання, експеримент);
- методи теоретичного дослідження (ідеалізація, формалізація, уявний експеримент, системний підхід, математичні методи, аксіоматичний, методи сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного), історичний, логічний і ін.)

Нові загальнонаукові методи: системно-структурний аналіз, функціональний аналіз, інформаційно-ентропійний метод, алгоритмізація і ін.

Історичний метод означає розгляд об'єктивної діалектики генезису об'єкта і результату його розвитку.

Логічний метод – спосіб відтворення об'єкта як результату певного процесу, в ході якого сформувалися необхідні умови його подальшого існування в якості стійкого системного утворення.

Загальнонаукові методи дозволяють розглядати рух історичних об'єктів у просторі; тут переважає аналіз синхронних процесів. Структура і функції об'єктів розглядаються в статистиці, безвідносно до їх історичного розвитку. Історичні методи, навпаки, застосовуються при дослідженні змін, що відбуваються в об'єктах у часі.

Загальнонаукові методи слугують логічною основою для вироблення спеціально-історичних методів.

2. Традиційні спеціально-історичні методи

Спеціально-історичні методи становлять собою різноманітне сполучення загальнонаукових методів, адаптованих до особливостей досліджуваних історичних об'єктів.

Історико-генетичний – метод, за допомогою якого вивчаються історичні явища в процесі їх розвитку, від зародження до загибелі або до сучасного стану. За своєю логічною природою він є аналітично-індуктивним (сходження від конкретних явищ і фактів до загальних висновків), а за формою вираження інформації – описовим. Він дає "біографію" історичного об'єкта (держави, нації тощо).

Історико-генетичний метод спрямований на аналіз динаміки історичних процесів. Він дозволяє виявляти їх причинно-наслідкові зв'язки і закономірності історичного розвитку.

Історико-порівняльний метод полягає в співставленні історичних об'єктів у просторі і в часі і у виявленні подібності і відмінності між ними. Логічною основою його є аналогія (коли на основі подібності одних ознак порівнюваних об'єктів робиться висновок про подібність інших).

За допомогою історико-порівняльного методу дослідник отримує додаткову інформацію про маловивчені історичні об'єкти. Разом з тим він може виходити на широкі історичні узагальнення.

Цей метод розглядає історичні об'єкти лише в певних часових зрізах, що утруднює вивчення динаміки суспільних процесів.

Історико-типологічний метод є засобом виявлення загальних рис у просторових групах історичних подій і явищ і виділення однорідних стадій в неперервно-часовому їх розвитку. Типологізація за формою – це різновид класифікації, а по суті – один з прийомів якісного аналізу.

Історико-системний метод синтезує системні елементи, які містяться в індивідуальних і неповторних історичних подіях, історичних ситуаціях і процесах. Мається на увазі, що всі історичні події мають свою причину і функціонально взаємозв'язані між собою, тобто носять системний характер. Історико-системний метод вимагає структурного і функціонального аналізів реальності, вивчення її не як такої, що складається з окремих властивостей, а як якісно цілісної системи, що має комплекс власних рис, займає певне місце і відіграє певну роль в ієрархії систем.

Для проведення системного аналізу необхідне вичленування з ієрархії історичних реальностей системи, що цікавить нас. Цей складний процес називається *декомпозицією* (виділенням) системи. При її здійсненні виявляються системоутворюючі (системні) ознаки. Ці ознаки взаємопов'язані і визначають структуру даної системи, тобто виражають її цілісність і стійкість.

Здійснивши процедуру декомпозиції системи, історик здійснює її структурний аналіз. *Структурний аналіз* полягає у визначенні зв'язків елементів системи, а також їх головних ознак. Його результатом є безпосереднє знання про саму історичну систему.

На наступному етапі – *функціонального аналізу* – розкривається місце системи в ієрархії реальностей, вивчаються всі її функціональні зв'язки. Функціональний аналіз дозволяє виявити зв'язки системи з навколишнім світом, властивості оточуючого середовища (інших систем і організацій інших рівнів), які визначають природу досліджуваної системи.

В історичних працях дуже поширеним залишається **ілюстративний метод**.

3. Інноваційні спеціально-історичні методи

Соціально-психологічний підхід

Ерік Еріксон. "Молодий Лютер: психоаналіз і історія" (1958).

Психоісторія.

Метод психоаналізу: досліджуються сни, фантазії (міфи, казки, анекдоти, карикатури); застосовується контент-аналіз.

"*Колективне несвідоме*" (народні заворушення, повстання, революції): *архетипи*.

Історія дитинства і сім'ї.

Кількісні методи

1. Математико-статистична обробка емпіричних даних.

Квантитативна історія.

Методи багатовимірного статистичного аналізу – це набір математико-статистичних методів, орієнтованих на дослідження статистичних сукупностей, в яких об'єкти характеризуються набором певних ознак.

2. Імітаційне моделювання.

3. Теоретичне конструювання.

Кліометрика – "нова економічна історія" (США) Її джерелом стала *економетрія* – розроблена статистиками методика аналізу сучасної економіки і прогнозування її

розвитку у майбутньому. При переході від відомих перемінних до невідомих економіст використовує теорію про взаємозв'язки між елементами економічної системи (капіталом, зарплатами, цінами і т.д.); економічна теорія, виражена в математичних термінах, називається моделлю. Пізнавальна користь моделі полягає в її здатності (властивості) спрощувати реальність. З цього приводу Ейделотт, Бог і Фогель зауважували: „Обмеженість тематики – це та ціна, яку ми платимо за впевненість у наших висновках”.

Пізнавальна користь моделі полягає в її здатності (властивості) спрощувати реальність

Приклади досягнень кліометрики:

а) Проблема атлантичної работоргівлі.

б) Переконливі результати застосування кількісних методів досягнуті в галузі історичної демографії.

Потужний матеріал для вивчення руху народонаселення дають результати масових переписів населення, які в Скандинавії почали проводитись з середини 18 ст., а в Британії – з 1801 р. Але за більш ранній період доводиться використовувати розпилений матеріал. Серед джерел такого роду важливе місце належить послідовним записам про „життєдіяльність” в певній місцевості, зокрема (і перш за все) приходські книги, які в Британії, наприклад, велися священиками англіканської церкви починаючи з 1538 р., коли їм законодавчо було наказано реєструвати всі хрещення, шлюби і похорони в своєму приході; ця система проіснувала до введення цивільної реєстрації у 1837 р.

в) Інша галузь, де кількісні методи показали свою важливість, – це історія соціальної структури суспільства.

г) Кількісні методи справили вирішальний вплив на економічну історію.

Головні елементи економічної системи – ціни, прибутки, виробництво, інвестиції, торгівля і кредит – піддаються точному обчисленню; більше того, воно просто необхідне, якщо ми хочемо чітко зрозуміти механізм дії цієї системи.

Застереження проти ілюзій і беззастережного захоплення цифрами висловив ще Сеньобос, і його повторив А.Про: Цифра має математичний вигляд, який створює ілюзію наукового факту. Спонтанно ми починаємо змішувати конкретність і точність. Розпливчасте поняття не може бути абсолютно точним, і ось від протилежності розпливчастого і точного ми приходимо до тотожності точного і конкретного. При цьому ми забуваємо, що дуже конкретні відомості можуть бути дуже брехливими.

Статистичні технології слід розглядати лише як доповнення до інструментарію історика і піддавати їх тій же перевірці, що й інші дослідницькі методи. **«Статистика – хороший слуга, але поганий господар».**

Завдання Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. *Французька історіографія ХХ століття*. – Львів, 2001

 с.115– Методи дослідження у французькій історіографії другої половини ХХ ст.

Тотальна історія

Це напрям, концептуалізований школою “Анналів”, який переслідує завдання історичного синтезу, ставить перед істориком завдання охопити життя людини у всій її різноманітності.

Визнаним зразком тотальної історії стала праця Ф.Броделя “Середземномор’я і середземноморський світ в епоху Філіпа II”, в якому поданий детальний аналіз географії, економічного і соціального життя, соціальних структур і політичної боротьби у їх цілісній взаємозалежності.

Але наступні (масові) спроби реалізувати канон Броделя переконали істориків, що скільки-небудь повне втілення „тотального” замисла є можливим лише на дуже невеликому географічному просторі. Саме тому парадоксальним чином „тотальна історія” на ділі перетворилася в „локальну історію” і в мікроісторію.

Нова історія

Культурно-історична антропологіяІсторія повсякденностіМікроісторія**Культурно-історична антропологія**«Людський вимір» (очеловечевание) предмету історичних студій...

...Як реакція на інституційну і юридичну історію

«Погляд зсередини», *емічний* (зсередини) аналіз – замість *етичного* (з погляду зовнішнього спостерігача). Емічний підхід передбачає пильну увагу до дій, намірів і навіть ілюзій людей.

Історія «маленької людини»

Увага до маргінальних груп...

Історична (культурно-історична) антропологія заявляє про себе з кінця 70-х рр. ХХ ст.

Це течія в історіографії, орієнтована на використання методів антропології (етнографічного, етнологічного, культурної антропології) і прагне поглянути на соціальні процеси з позицій їх учасників, а також вивчати всі види соціальних практик:

«Фізична антропологія»:

Історія харчування, хвороб, лікування, гігієни

Історія запахів

Ставлення до смерті

Потреби

Почуття

Щоденні звички

Вірування

«Історія поведінки і звичок»:

Форми спілкування: жести, пози, застільні манери, сексуальна поведінка

Способи сприйняття дійсності («колективні уявлення»):

Про святість і про пройдисвітів

Комерцію

Сім'ю

Церкву

Сприйняття часу

Просторові уявлення (у т.ч. «топографія потойбічного»)

Усна мова («етнографія усної мови»; етнолінгвістика)

Ритуали

Образи («система образ» з її стереотипами і умовностями – жестом, словом, блюзнірськими написами)

Історія приватного життя

«життєві стратегії»

«Політична антропологія»

«Сценарії влади»: рутинна правління, патронат і клієнтела, неформальні практики

Л.Февр: психологічні біографії Лютера, Рабле, Маргарити Наваррської.

М.Блок:

- «Королі-чудотворці» (структури колективної свідомості).

Ф.Бродель:

- «Середземне море і Середземномор'я в епоху Філіпа II» (1949).

Ф.Бродель:

- «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.» (1967–1979).

Демограф Л.Анрі + архівіст М.Флері: статистична обробка церковно-приходських книг.

П'єр Губер:

- «Бове і бовезійці з 1600 до 1730 р.» (1958): життя народних мас (наприклад, практики пізнього шлюбу у Франції Старого Порядка).

Леві-Стросс – антрополог.

В 60-ті рр. все частіше з'являються книги істориків, присвячені «етнологічним» сюжетам.

Філіп Ар'єс:

- «Дитина і сімейне життя за Старого порядку (1960).

Філіп Ар'єс:

- «Людина перед обличчям смерті» (1970).

Жорж Дюбі: «Історія та її методи» (1961) – маніфест історії ментальностей – прагнення гармонійно зв'язати воєдино зміну економічних, соціально-політичних і сімейних структур.

- «Суспільство XI–XII ст. в провінції Маконне» (1953).
- «Час зборів» (1966).
- «Бувінське воскресіння» (1973).
- «Рицар, жінка і священник» (1981).
- «Три стани чи середньовічне уявлюване» (1978).

Робер Мандру: союз психології і історії:

- «Вступ до сучасної Франції: 1500–1640 рр. Есе психологічної історії» (1961).
- «Магістранти і чаклуни» (1968).

Жак Ле Гофф:

- «Цивілізація середньовічного Заходу» (1964) – ментальний інструментарій суспільства: сприйняття середньовічною людиною часу і простору; система цінностей; уявлення про структуру суспільства, про бідність і багатство, духовний досвід
- «Інтелектуали Середньовіччя» (1957).
- «Інше Середньовіччя» (1977).
- «Народження чистилища» (1981)
- «Середньовічне уявлюване» (1985)
- «Святий Людовік» (1996)
- «Займатися історією» (1974) – теоретичний маніфест – за синтез історії, етнології, соціології, соціальної історії.

«Від підвала до чердака» – історія релігійних практик, книги і грамотності.

Рівень ментального і соціальної психології.

П.Шоню створив творчий колектив: дослідження нотаріальних актів Парижа – виявлення заповітів з благочестивими формулами (згадки святих покровителів, кількість замовлених заупокійних мес); комп'ютерна обробка інформації. Результат –

- «Смерть в Парижі». XVI–XVII ст.» (1978).

Мішель Вовель:

- «Барочне благочестя і дехристиянізація Прованса XVII ст. Поведінка перед лицем смерті за результатами заповітів» (1978).

Дослідив 20 тис. заповітів XVIII ст. Висновок – радикальна зміна ментальності: наполовину менше замовлялися меси, похоронний обряд не займав центрального місця в заповіті. Вовель відкинув схему протистояння народу і еліти. Десакралізація.

Еммануель Ле Руа Ладюрі:

- «Селяни Лангедока» (1966) – автор незвично багато уваги приділяв фобіям, колективним психозам.
- «Монтайю, окситанське село» (1975) – стала класикою історичної антропології.
- «Карнавал в Романі» (1979): про криваве свято, влаштоване в 1580 р. в м. Романі знатними людьми, щоб усунути лідерів народної партії – потенційних повстанців.

Тріумф історичної антропології. «Треті Анналі».

1976 р.: Вища школа досліджень із соціальних наук оголосила напрям досліджень з історичної антропології.

1975 р.: Ле Гофф свій семінар з «історії і соціології середньовічного Заходу» перейменував у «історичну антропологію середньовічного світу».

Тематичні номери «Анналів»:

- «Сім'я і суспільство»
- «Історія і сексуальність»
- «За антропологічну історію»
- «Історія споживання»
- «Довкола смерті»
- «Антропологія Франції»
- «Історія і антропологія людських співтовариств»
- «Дослідження про іслам. Історія і антропологія».

Даніель Рош:

- «Культура зовнішності. Історія одягу в XVII–XVIII ст.» (1989): культурні коди цивілізації. В «кравецькому театрі епохи» вибір одягу виражав претензії на певний соціальний статус, але «революція в одязі» була під стать «Великій Французькій революції», оскільки мода перестала бути монополією привілейованого класу.

Недоліки:

- недооцінка історичної динаміки («событийности»);
- зловживання доказами «через вдалий приклад»;
- зловживання простими узагальненнями;
- «історія в осколках»;

Заклик повернутися до історії-оповіді.

З 1989 р. – «Четверті Анналі».

Моріс Емар: «Сьогодні важко знайти історика, який не використовував би методи і досягнення історичної антропології. Але ще важче знайти того, хто ототожнює себе лише з історичною антропологією». (2002)

Усна історія

“За”:

Методика „усної історії” обіцяє два привабливих ефекти:

По-перше, особисті спогади здаються ефективним інструментом (засобом) відтворення минулого, як безпосередні враження про життя людей в її істинному вигляді, дарує безпосередній контакт історика з суб'єктами історії, проникнути в світогляд людей минулого.

“Проти”:

Звичайно, усна історія не може вважатися „безпосередньою”, „чистою” історією і не може претендувати на наукову зверхність. Вплив історика дуже сильний: він визначає галузь дослідження і обирає інтерв'юваних. Але навіть інформатор не має прямого контакту з минулим! Його спогади, якими б жвавіми і точними вони не були, уже відфільтровані наступним досвідом. Вони можуть бути позначені впливом інших джерел (особливо засобів масової інформації), зафарбовані ностальгією. Для дослідника саме емоції і

суб'єктивізм “учасника подій” є великою цінністю, але треба враховувати можливість, що вони можуть бути продуктом пізнішого досвіду, а не обговорюваного періоду.

Але навіть якщо припустити, що усні свідчення якимсь чином набули абсолютно достовірного характеру, залишиться ще одна проблема: історична реальність у всій її повноті – це більше, ніж сума індивідуальних досвідів. Люди в своєму житті постійно стикаються з ситуаціями, які вони не в змозі повністю усвідомити. Жвавість особистого сприйняття, яка є головною цінністю усних джерел, обмежує також їх обмеженість.

При опитуванні обов'язково є присутнім елемент (ефект) спектакля. Як і всякий оповідач, виконавець чутливо уловлює настрій аудиторії і відчуває, що вона бажала б почути.

Серед істориків побутують побоювання в непридатності усних свідчень як основи для історичного дослідження. Найсмійніше те, що більшість письмових джерел, цитованих сьогодні істориками, самі мають усне походження. Середньовічні хроністи, наприклад Вільям із Малмсбері, який жив у XII ст., включали в свої праці як оповідання безпосередніх очевидців, так і дані усної традиції.

Контрфактичний метод

Етнографічний метод

Просопографічний метод

Кінематографічний метод